

ESKİ TÜRKÇE'DE YÖNELME (DATİV) HÂLİ EKİNİN YAPI, FONKSİYON VE İFADELERİ

Kemal ERASLAN

Yönelme hâli ekinin yapısı

§1 "Yönelme hâli, yaklaşma, yönelme bakımlarından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlayan hâl"¹; "Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisine doğru yaklaştığını, yöneldiğini ifade etmek için isim datif hâline sokulur"²; "Kime hâli, adın yönelme, girme hâli (datif)... Bu hâl ile ad, fiilin olduğu yer verme (localisation) şartını belirtir"³; ... gibi tarifler yönelme hâlini anahatları ile belirtmekte, fonksiyon ve ifadelerini açıklığa kavuşturmaktadır. Gerçekten de ismin fiille olan münasebetlerinden birini belirleyen yönelme hâli, fiilin cereyan ettiği yer ve yönü, başka bir ifadeyle istikametini belirtir. Bu sebeptendir ki Eski Türkçe'de yönelme hâli yönelme (dativ) yanında bulunma (lokativ) ifadesi de taşımaktaydı.

Yönelme hâli eki *+a/+e* ve *+ka/+ke*'nin yapısı hakkındaki başlıca görüşler şunlardır:

§2 A. von Gabain, yönelme hâli ekinin Eski Türkçe'de *+ka/+ke*, nadiren *+a/+e*, ünlülerden sonra *+ya/+ye* olduğunu, *+a/+e*'nin bilhassa iyelik ekli kelimelere, son sesi *+k+k* olan isimlere ve yazıtlarda bazı yer bildiren isimlere getirildiğini (*adağ+a*, *ög+e*; *biri+ye*, *qırı+ya*; *ata+ka*, *big+ke* gibi) bildirerek, ekin Eski Moğolca'da da *+a/+e* olduğunu kaydeder.⁴

¹. Z. Korkmaz, *Gr.TS*, s.173.

². M. Ergin, *TDB*, § 355.

³. T. Banguoğlu, *TGr.* § 287.

⁴. *AGr.* § 180.

Görüldüğü gibi Gabain ekin Eski Türkçe'deki durumunu tespitle yetinmiştir.

§ 3 T. Tekin, yönelme hâli ekinin Köktürkçe'de aynı zamanda bulunma hâli (lokativ) de ifade ettiğini ve hâlin $+ka/+ke$, $+a/+e$ son ekleriyle teşkil edildiğini, 3. teklik iyelik son ekli gövdelerin dativ-locativ son ekini $+ña/+ñe$ olarak aldığını ve zamir n 'si ile son ek başındaki k/k art ve ön damak ünsüzlerinin $+ña/+ñe$ ($<n̄ga/+n̄ge$) şeklini ortaya çıkmasına yol açtığını belirterek $+a/+e$ son ekinin eski dativ-locativ son eki olduğunu, bu ekin Moğolca'da da dativ-locativ hâllerini karşıladığını, ekin bazı yer zarflarına getirildiğini, daha açık bir ifadeyle bazı isim kök ve gövdelerinden yer ve istikamet gösteren zarflar teşkil ettiğini, $+a/+e$ son ekinin düzenli olarak 1. ve 2. teklik şahıs iyelikli gövdelerin dativ-locativ hâlini oluşturduğunu kaydeder.⁵

Sayın Tekin'in Köktürkçe'de yönelme hâliyle ilgili tespitleri isabetli olmakla beraber, iki ek arasındaki münasebete temas etmemesi değerli grameri için bir eksikliklerdir.

§ 4 Yönelme hâli ekinin yapısı hakkında bildiğimiz kadarıyla ilk defa bir izah getiren ve ekin yapısı üzerinde duran W. Bang olmuştur. Ona göre Eski Türkçe'de ek $+ka$ ($<+k+a$) olup "yönelme ve yer gösterme" fonksiyonundadır. Aynı şekilde bulunma hâli ifade eden $+kı$ eki de iki unsurdan ibarettir: $+kı<+k+ı$. Bang her iki ekteki $+k$ unsurunu $yağ$ ($<ya+k$) "yan, taraf", $sağ$ ($<sa+ğ$) "yan, taraf", $sarg$ ($<sar+ğ$) "yan, taraf" gibi kelimelerden kalıplaşma olduğunu kabul edip delil olarak da bu kelimelerin ekseriyetle yönelme hâlinde bulduklarını gösteriyor. O hâlde Bang'a göre ekin aslı $+a/+e$ 'dir, k/k 'li şekiller bu ekin varyantıdır.⁶

İlk bakışta Bang'ın izahı akla uygun gelmektedir. Gerçekten de ekin aslı $+a/+e$ olmalıdır, k/k 'li şekiller ekin varyantları olmalıdır. Bang'ın izahında k/k unsurunun mahiyeti tereddüt uyandırıyor. Bizce bu unsur büyük bir ihtimalle fiilden isim yapma eki olmalıdır.⁷

§ 5 Kotwicz, Eski Türkçe'de birlikte görülen $+a/+e$ ve $+ka/+ke$ dativ-locativ eklerinin ayrı ekler olduğunu ve birinin diğer ekin değişmesiyle ortaya çıkmış olmadığını kabul edip $başka$ ($<baş+ka$), $özge$ ($<öz+ge$) gibi kelimelerde görülen $+ka$, $+ge$ eklerinin de dativ-locativ eki olduğunu ileri sürmektedir.⁸

⁵. Gr.OT, 3.2144.

⁶. KOsm. § 59.

⁷. AGr. § 108, 127.

⁸. Les Pronoms LA, s. 60.

Kotwicz'in $+a/+e$ ile $+ka/+ke$ eklerini iki ayrı ek kabul etmesi bir dereceye kadar kabul edilse bile, $+ka$ ve $+ge$ ekini yönelme hâli eki sayması pek kabul edilemez. $+ka, +ge$ ekleri isimden isim yapma eki olmalıdır.⁹

§ 6 N. Poppe'ye göre de ek Eski Türkçe'de görülen $+ka/+ke$ ve $+a/+e$ ekleri iki ayrı ektir. Eski Türkçe'de $+ka/+ke > +a/+e$ olması da mümkün değildir. Bu değişme mümkün görüldüğü takdirde aynı ağızda her iki ekin birlikte yaşadığı kabul edilmiş olur ki bu da mümkün değildir. Poppe bu durumun Moğolca'da da görüldüğünü ve $+a/+e$ ile $+a/+e$ ekinin birlikte kullanıldığını, bu iki ekin de ayrı ekler veya aynı ekin iki varyantı olduğunu ileri sürer.¹⁰

Poppe'nin izahı kabul edildiği takdirde, her iki ekin kaynaklandığı ortak bir ekin varlığı akla gelebilir.

§ 7 Kononov, Eski Türkçe'de yönelme hâli ekinin $+ka/+ke$ olduğu, bunun da $<+k(+k +a/+e$ olmak üzere iki ekten teşekkül ettiği, Yenisey yazıtlarında $+ga/+ge$ nazal şeklinin seyrek kullanıldığı, 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden sonra $+a/+e$ 'nin, 3. şahıs iyelik ekinden sonra $+ña/+ñe$ 'nin kullanıldığı ve bu nazal ünsüzlü şeklin 2. şahıs çekimine benzeyerek ortaya çıktığı görüşündedir.¹¹

Kononov, ekin $+a/+e$ ve $+k/+k$ unsurlarından müteşekkil olduğunu bildirmekle beraber unsurlar hakkında yeterli açıklamada bulunmamaktadır.

§ 8 Rasanen, ekin Dativ-Locativ eki olduğunu belirterek $+a/+e, +ka/+ke$ eklerinin yapısı üzerinde ileri sürülen görüşleri özetleyip Türk lehçe ve şivelerindeki durumunu belirtmekle yetinmiştir.¹²

§ 9 Kuznetsov'un verdiği bilgiye göre, A. Z. Abdullayev $+ka/+ke, +ga/+ge; +karu/+kerü, +garu/+gerü$ eklerinin menşeyini *garı* "dirsek, arşın; hayvanın ön bacağı" kelimesiyle izaha çalışmıştır. Abdullayev bu görüşüne delil olarak Türklerin yönü elle göstermelerini ileri sürmekte imiş. Kuznetsov, bu izahı "*garı > karı*" kelimesinin bütün Türk lehçe ve şivelerinde umumileşmemiş olduğunu, buna mukabil yönelme hâli ekinin umumî olduğunu ileri sürerek kabul etmemektedir. Ayrıca bu izahı semantik açıdan da yeterli bulmamaktadır.¹³

9. AGr. § 58.

10. *Türk.-Tschuw.vergl. St.*, s. 418.

11. *Gr.YT*, § 278.

12. *Mater.Morph.*, s. 59-60.

13. "TT Mof. dair", s. 233-234.

Gerçekten de Abdullayev'in bu izahı kabul edilecek durumda değildir. Eski Türkçe devresinde *ğarı* kelimesinin ekleşmesinin imkansızlığı bir yana, *+ka/+ke* yönelme hâli eki ile *+ru/+rü* yön gösterme hâli ekinin müstakil ve işlek olduğuna dikkat edilirse, Abdullayev'in izahının zorlama olduğu kolayca anlaşılır.

§10 Kuznetsov, adı geçen makalesinde ekin yapısı ile ilgili Kerimov'un izahını da şöyle özetlemektedir: Kerimov'a göre ek, *ğara-* "bakmak" fiiliyle ilgilidir. *ğara->ğara-u>ğara-yu>ğariyu>ğariu>ğara* daha sonra *ğar (ğar / ger)* ve sondaki r'nin düşmesiyle *+ka/+ke, +ğa/+ge* eki ortaya çıkmıştır.

Kuznetsov bu izahı da doğru bulmamaktadır. Sebep olarak da yönelme hâlinin, zarf-fiillerden farklı mana taşımasını ve *ğara-* fiilinin genel Türkçe'ye mahsus olmamasını göstermektedir.¹⁴

Kerimov'un izahı da tatmin edici değildir. Eğer bu izah doğru olsaydı, hiç değilse ara şekillerden birine Eski Türkçe'de rastlamamız gerekirdi. Kaldı ki Türkçe'de kısalma veya bazı seslerin düşmesi hadisesi Eski Türkçe'den sonraki devrelerde görülmektedir.

§11 Kuznetsov makalesinde Şçerbak'ın izahını da bize özetlemektedir. Şçerbak *+ka/+ke* yönelme hâli ekini *+karu/+kerü/+ğaru/+gerü* ekinin bir varyantı kabul edip *+a/+e* ekinin de *+ğaru>+ğar>+ğa>+a* değişmesiyle veya *+ka >+ğa>+(ğ)a* değişmesiyle ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Şçerbak *+ra/+re* yön gösterme hâli ekinin teşekkülünü de buna benzer ses değişmesiyle izah etmektedir: *+karu>+ğara>+(ka)ra>+ra* veya *+karu>+ğar>+(k)ar* ve *+ar/+er > +ra/+re*.¹⁵

+karu/+kerü, +ğaru/+gerü eki *+ka/+ke* yönelme hâli eki ile *+ru/+rü* yön gösterme hâli ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu iki ekin üst üste gelmesine sebep fonksiyon yakınlığıdır.¹⁶ Ayrıca *u>a, ü>e* (düzleşme) hadisesi Eski Türkçe'den sonraya aittir. Ancak *+ra/+re, +ru/+rü* ve *+r* yön gösterme eklerinin birbiriyle ilgili olduğu, başka bir ifadeyle ünlülü iki ekin *+r* ekinin birer genişlemiş şekli olduğu ve bu husus üzerinde ayrıca durulması gerektiği söylenebilir.

§12 Kuznetsov, adı geçen makalesinde Abdullayev, Kerimov ve Şçerbak'ın ekin yapısı ile ilgili görüşlerini özetleyip tenkidini yaptıktan sonra kendi görüşünü bildirmektedir. Kuznetsov'a göre *+ka/+ke, +ğa/+ge* yönelme hâli eki *ğara-* fiilinden değil, Türk lehçe ve şivelerinde ortak kullanılışı olan *kör-* "görmek, bakmak" fiilinden ortaya çıkmıştır. Kuznetsov bu teşekkülün iki yolla geliştiğini bildirir.

14. "TT Morf. dair", s.234).

15. "TT Morf. dair", s. 236).

16. Z. Korkmaz, *Türkçe'de eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*, Ankara 1962

1) (bildirme kipinde): (*barur*)>*ev körü*>*ev -körü kiter* "eve gider"; *tağ körü ketti (bardı)* >*tağ-körü*>*tağ-karu*>*tağ-karu kitti* "dağa gitti"

2) (emir kipinde): *ev kör ket* >*ev-kör.*>*e(v-ker*>*ev-ke(r)*>*ev-ke kit* "eve git" *dağ kör ket* >*dağ-kör*>*dağ-kor*>*dağ-ka(r)*.>(ya-(*k*)*ar*>*dağ-ka(r)* (ya da *dağ-(k)ar*)>*dağ-ka* (ya da *dağ-ar*) *kit* " dağa git".

Kuznetsov, +*ka*/+*ke* ve +*karu*/+*kerü* eklerinin *kör-* fiilinden ortaya çıktığını yukarıda belirttiğimiz şekilde izah ettikten sonra, bu iki ekin *kör-* fiiliyle ilgisini büsbütün kesip +*ka*/+*ke* ekinin kısalığı sebebiyle +*karu*/+*kerü* ekini konuşma dilinden uzaklaştırdığını bildirir¹⁷

Dikkat edilirse Kuznetsov'un izahı da büyük ölçüde nazariyeye dayanmaktadır. Kuznetsov'un kabul ettiği değişmelere Eski Türkçe içinde rastlanmadığı gibi, tarihi yazı dillerinde de rastlanmamaktadır. Bu bakımdan Kuznetsov'un izahını da tereddütle karşılamaktayız.

§13 M. Ergin Eski Türkçe'de yönelme hâli ekinin +*ka*/+*ke*, +*ga*/+*ge* olduğunu, Batı Türkçesi'ne geçerken baştaki *ğ/g* ünsüzlerinin düşmesiyle ekin *a/e* şekline geçtiğini ancak *ğ/g* seslerinin izlerinin *baña*, *saña* gibi zamir çekimlerinde devam ettiğini bildirmiştir.¹⁸

Ergin'in +*a*/+*e* ekini +*ga*/+*ge* şeklinden *ğ/g* seslerinin düşmesiyle izah etmesi de bizce kabul edilecek durumda değildir. Bu izah Eski Türkçe'de +*a*/+*e* şekli olmasaydı kabul edilebilirdi.

§14 Bu izahlardan sonra kendi görüşümüzü belirtebiliriz. Bunun için önce hareket noktamızı belirtmeliyiz. Bize göre Türkçe'de eklerin kelimelerden türediğini kabul etmek genel olarak mümkün değildir. Ancak bazı kelime ve çekimli şekillerin çeşitli ses hadiseleriyle ekleşmesi ise Eski Türkçe'den sonraki devirlere aittir: *durur/turur*>+*dur*/+*dür*, +*tur*/+*tür*; *erdi*>*idi*>+*di*/+*di*, +*ti*/+*ti* vb.; *ile*>+*la*/+*le* gibi. Diğer bir husus da dillerin basit yapıdan karmaşık yapıya geçmiş olmasıdır. Bu sebeple basit eklerin birleşmesi ile birleşik eklerin ortaya çıkışını kabul etmek gerekir. Ancak bu birleşme ve genişlemeyi bazı eklerde tarihî devirlerde tespit etmek mümkün olduğu hâlde, bazı eklerde tespit etmek mümkün olamamaktadır, çünkü bu ekler tarihî devirlerden çok önce oluşmuşlardır.

Türkçe'de yönelme hâli ekinin yapısını yukarıda naklettiğimiz görüşlerin ışığında dört şekilde izah etmek mümkündür :

a. Birinci izaha göre ekin aslı +*a*/+*e*-'dir. Nitekim Moğolca'da da +*a*/+*e* 'nin var olması (bk.Poppe, *MYDGr.* § 287) ekin Türkçe ile Moğolca'nın müşterek olduğu devreye ait olduğunu gösterir.+*ka*/+*ke* şekli

17. "TT Morf. dair", s. 234-236).

18. *TDB*, § 355.

ise $+k+a/+k+e$ unsurlarından ibaret olup k/k ünsüzleri yanlış hece bölünmesiyle eke dahil edilmiş olmalıdır : $adak+a = a+da+ka$, $sizik+e = si+zi+ke$ gibi. $+ga/+ge$ şekli ise ünsüz benzeşmesi yoluyla ortaya çıkmış olmalıdır. Eski Türkçe'de iyelikten sonra $+a/+e$ 'nin, iyeliksiz kelimelerde ise $+ka(+ke'$ nin yaygınlaştığı görülmektedir : $kaganım+a$ (T I, G 5), $özüm+e$ (BK, G 15), $kapıg+ka$ (KT, G 4), $ögüz+ke$ (T I, G 9) gibi. $+na/+ne$ şekli ise teklik 3. şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılmakta olup $+n+ga/+n+ge$ unsurlarından ibarettir : $başı+na$ (KT, D 33), $ili+ne$ (TII, D 8) gibi.

b. İkinci izaha göre de Altay dillerinde asıl yönelme hâli eki $+ka/+ke'$ dir ve $+a/+e$ şekli ünsüz düşmesiyle oluşmuş ve Türkçe'de iyelik ekli kelimelerde yaygınlaşmıştır: $adak+ka > adaka > adak+a$ $sizik+ke > sizike > sizik+e$ gibi.

c. Üçüncü bir izah şekli de yönelme hâli ekinin *kara-* "bakmak" veya *kör-* "görmek" gibi bir fiilden ekleşme yoluyla ortaya çıkmış olmasıdır.

ç. Nihayet dördüncü izah şekli $+ka/+ke$ ve $+a/+e$ yönelme hâli eklerinin *-karu/+kerü* ekinde kısalma yoluyla meydana gelmiş olmasıdır.

Bu dört izah şeklinden ikincisi bize daha uygun gelmektedir.

Yönelme hâli ekinin fonksiyonları

§ 17 Yönelme hâli ekinin fonksiyonları ile, ekin şekil bakımından gördüğü işleri kastediyoruz Başka bir ifadeyle ekin kelime gruplarında ve cümlede yüklendiği görevleri anlamaktayız. Buna göre yönelme hâli ekinin başlıca üç fonksiyonu bulunmaktadır :

a. İsimleri fiillere bağlamak

Yönelme hâli ekinin esas fonksiyonu (işlevi) isimleri fiillere bağlamaktır. Yönelme hâlinde bulunan bir isim veya isim gibi işlem gören bir kelime grubu fiili yer bakımından tamamlar, hareketin yöneldiği yeri bildirir.

T(e)ngri t(e)ngrisi burxanka inçe tip ötüindi (Bewusstseinslehre, 372,6-7) "Tanrılar tanrısı Buddha'ya şöyle diyerek arzetti :"

Kan sökmekke y(a)raşur (HK II-1, 49) "Kan kusmaya iyi gelir."

sögüt budıkına közi tegip...(T III 84-80,r-3) "sögüt budağına gözü ilişip..."

b. İsimleri isimlere bağlamak

Yönelme hâli ekinin isimleri isimlere bağlamak fonksiyonu Eski Türkçe'de pek yaygın değildir. Yönelme hâli eki almış bir isim kendisinden

sonra gelen isme bağlandığı takdirde "yönelme grubu"nu oluşturur. Meydana gelen yönelme grubu cümlede değişik durumlarda kullanılır :

adı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngrim,(Bewusstseinslehre, 378,15-16) " adı yüceltilmiş saygıya değer tanrım."

muna yaraglıg aş içgü (Suv. 611,2-3) "buna yararlı yiyecek içecek"

c. İsimleri edatlara bağlamak

Yönelme hâli ekinin bir fonksiyonu da isimleri edatlara bağlamaktır. Yönelme hâlindeki isim edatla "edat grubu"nu oluşturur. Meydana gelen edat grupları cümlede genellikle zarf tamlayıcısı olarak kullanılır

iyin : mening barayın tip sakınmakım yene bu yöriügke iyin bolgu için sakınur m(e)n tip tidi (BH, 187-9) "Benim varayım diye düşünmem bu tefsiri takip etmek içindir, diye söyledi."

tegi : otınga eminge tegi alku tüketi tegürser...(Kuanşi, 87) "otuna, ilacına kadar herşeyi eksiksiz sunsa..."

Yönelme hâli ekinin kazandırdığı ifadeler

§ 18. Eski Türkçe'de yönelme hâli ekinin getirildiği isimlere kazandırdığı ifadeler tespitimize göre şunlardır :

a. *Fülin yöneldiği yer ifadesi*

bir ulug kamışlıg berk arıgka kirip ..(Suv. 608,14) " ulu kamışlı sık bir ormana girip..."

b. *Sebeb olma, bir şeyden kaynaklanma ifadesi*

Bu bor ig sarg-ka bilmiş k(e)rek (HK II- 3,31) " Bu şarap ibttilâsını safradan bilmek gerek."

c. *Birlikte, beraber olma, bir şeyle meşgul olma ifadesi*

işke ködügke tıtanıp..(X^vastvanift, 177,269) " dünya işleriyle meşgul olup."

üç kögürçken atayı laçınka kawitur erken...(Suv. 20,21) " üç güvercin laçın ile çarpışırken..."

sag yag-ka yogurup...(HK I, 145) " tereyağı ile yoğurup..."

ç. *Sebeb, için ifadesi*

Sizler kamagun atamışka bu kalın yağı yavlakta ozgay sizler (Kuanşi, 54-55) " Siz hepiniz (adını) andığınız için bu kalabalık yol kesicilerinden kurtulursunuz."

d. *Karşı ifadesi*

y(i)me y(a)ruk t(e)ngrilerke arıg nomka t(e)ngriçi nomçı dintarlarka neçe yazıntımız yanıtımız erser..(X^vastvanift, 179, 323-326) " yine parlak tanrılara, arı şeriate hizmet eden temiz dindarlara karşı ne kadar suç işledik, yanıldık ise..."

e. *Bulunma, bir yerde olma ifadesi*

Körü yüküündüm iduklar izi kutlug yir orunlarka (BH, 210-212) " Kutlular izini kutsal yerlerde görerek saygı gösterdim."

f. *Tarafından ifadesi*

Ögke kanka sevitmiş erdin (Suv. 619,23) " Ana ve baba tarafından sevilmiş idin."

g. *Birisine doğru, bir kimseye hitaben ifadesi*

ataları ilig begke ötüniüp...(Suv. 608,11) " ataları hükümdara ricada bulunup..."

ğ. *Bir yere, bir şeyin içine ifadesi*

Iglayu balık-ka kirdi.(Prens KP, III) " Ağlayarak şehre girdi."

ulug suvka kirser...(Kuanşi, 17) " ulu bir denize girse..."

h. *Her ifadesi*

künine munçulayu kövrüg tokup....(Prens KP, XXXIII) " her gün bu şekilde davul çaldırıp..."

i. *Esnasında ifadesi*

Tın bosguk-ka içürser, edgü bolur (HK I, 60-61) " nefes bozukluğu esnasında içirse, iyi olur."

1. *Sahiplik ifadesi*

yulkıka barımka bolup ...(X^vastvanift, 176,199-200) " davar ve servete sahip olup..."

j. *Üzerine ifadesi*

Köz-ke yogku ol (HK I, 27-28) " Göz üzerine sürmek gerek."

KISALTMALAR ve BİBLİYOGRAFYA

ABAW. : *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin

AGr.: A.von G a b a i n, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1950, 2. verbesserte Auflage (çeviri : Mehmet A k a l ı n, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara 1988).

"A Propos BOHts." : D. S i n o r, "A Propos de la Biographie Ouigoure de Huen-tsang", *JA*, CCXXXI, Paris 1939, s. 543-590.

Bewusstseinslehre : Şinasi T e k i n (Bearbeitet von K. R ö h r b o r n und P.S c h u l z), *Die Kapitel über die Bewusstseinslehre im uigurischen Goldglanz-sutra (IX-X)*, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 3, Wiesbaden 1971.

BH : A.von G a b a i n, "Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs, 1. Bruchstücke des V. Kapitels", *SBAW*, Phil.-hist. Kl. 193, 7, Berlin 1935, s.151-180.

BK : *Bilge Kağan Kitabesi*

D : Doğu tarafı

Einführung Asp. II : G. J. R a m s t e d t, *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*, II, Formenlehre, Helsinki 1952.

G : Güney tarafı

Gr.OT : Talat T e k i n, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, Vol. 69, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1968.

Gr.TS : Zeynep K o r k m a z, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.

Gr.TY : A. N. K o n o n o v, *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov*, VII-IX BB, Leningrad 1980.

HK I : G. R. R a c h m a t i, "Zur Heilkunde der Uiguren I", *SBAW*, Phil.-hist. Kl. 1930, XXIV, Berlin 1930, s. 451-473.

HK II : G. R. R a c h m a t i, "Zur Heilkunde der Uiguren II", *SBAW*, Phil.-hist. Kl. 1932, XXII, Berlin 1932, s. 401-448.

JA : *Journal Asiatique*, Paris.

KT : *Kül Tigin Kitabesi*

- KOsm.* : W. B a n g, "Vom Köktürkischen zum Osmanischen, Verarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen, 1 Mitteilung über das türkische Interrogativpronomen", *ABAW*, 1917, 6, Berlin 1917 (çeviri Tahsin A k t a ş, *Köktürkçeden Osmanlıcaya*, Ankara 1996).
- Kuanşi* : Şinasi T e k i n, Uygurca Metinler I, *Kuanşi İm Puser* (Ses İşiten İlah) Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sutra), Erzurum 1960.
- Les PronomsLA* : Wladiyslaw K o t w i c z, *Les Pronoms dans les Langues Altaïques*, Krakow 1936.
- "Mater. Morph.": Martti R a s a n e n, "Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen", *Studia Orientalia*, Edidit wsocietas Orientalis Fennica, XXI, Helsinki 1957.
- Prems KP* : James Russell H a m i l t o n, *Le Conte Bouddhique du Bon et du Mauvais Prince en Version Ouigoure*, Texte etabli, traduit et commente, Paris 1971.
- SBAW* : *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin.
- Suv.* : W. R a d l o v - C. E. M a l o v, *Suvarnaprabhasa*, Bibliotheca Buddhica XVII, Petersburg 1913.
- TI* : *Tonyukuk Kitabesi*, 1. taş.
- TI I* : *Tonyukuk Kitabesi*, 2. taş.
- TDB* : Muharrem E r g i n, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul1962, genişletilmiş ikinci baskı.
- TDGr.* : Jean D e n y, *Grammaire de la Langue Turque*, Paris 1920 (çeviri : Ali Ulvi E l ö v e, *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), İstanbul 1941).
- TGR.* : Tahsin B a n g u o ğ l u, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1974
- "TT morf.dair" : P. İ. K u z n e t s o v, "Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair", *TDAY-Belleten* 1995, Ankara 1997, s. 193-260.
- "Türkische-.Tschuw.vergl. St.": N. P o p p e, "Türkische-Tschuwassische vergleichende Studien", *Islamica I*, Lipsige 1925, s. 409-427.
- "X^västvânift": J. P. A s m u s s e n, "X^uästvânift", *Studien Manichaeism*, *Acta Theologie Danica*, Vol. VII, Copenhagen 1965.